

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2023): 261-286

Metin Eksenli Hadis Tenkit Yöntemi Olarak Nesh

Naskh: As The Method of Text Based Hadith Criticism

Abdulcelil Alpkıray

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs
Ankara, Türkiye
celilalp@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4197-1896>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Kasım /November 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Aralık /December 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık /December 2023

Atıf / Citation

Alpkıray, Abdulcelil. "Metin Eksenli Hadis Tenkit Yöntemi Olarak Nesh". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık/December 2023), 261-286. <https://doi.org/10.54122/umde.1386284>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdulcelil Alpkıray).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

İhtilâfu'l-hadîs'te rivayetler arası ihtilâfî çözmek için sıkça başvurulan yöntemlerden birisi de neshtir. Aralarında ihtilâf algısı olan rivayetlerde nesh ilişkisi varsa, aslında ihtilâfın olmadığı, ihtilâfın muhatabın algısında olduğu anlaşılır. Aralarında nesh ilişkisi kesin olan rivayetlerin sayısı toplamda on iki civarındadır. Bu rivayetlerin dışındaki nesh hükümlerinin ekseriyeti ictihâdî olup ihtimal kaydıyla verilen hükümlerdir. Aralarında nesh ilişkisi konusunda kesin bilgi bulunmayan rivayetlerde nesh ihtimaliyle hareket edilmekte ve mensûh kabul edilerek tenkit edilmektedir. Nesh ilişkisine dair hiçbir bilginin bulunmadığı nesh hükümlerinin ekseriyeti bir metin eksenli hadis tenkit uygulaması olarak görülmektedir. Zira tenkide maruz kalan rivayet, mensûh kabul edilerek kendisiyle amel edilmemektedir. Klasik ulemânın hadis metinlerine yönelik tenkitleri ihtilâfu'l-hadîs literatüründe görülmektedir. İhtilâfu'l-hadîs literatüründe çözüm yöntemleri olarak kullanılan cem ve te'lif, nesh ve tercih yolları bazen metin eksenli bir hadis tenkidi olarak uygulanmaktadır. Hakkında verilen nesh hükümleri ile birlikte tenkit edilen hadis metninin Kur'ân'a ve sünnete aykırılığına dair hükümler verilmektedir. Bununla birlikte kesin bilgi barındırmayan durumlarda verilen nesh hükümlerine itirazlar olmuştur. Bu itirazlara göre usûl ve esasları belirlenmeyen ve ihtimal kaydı verilen nesh hükümleri, hadislerin inkarına yol açmaktadır. Bu durum ise sadece hadis metin tenkidini barındıran bir tavidir. Bu çalışmada özellikle bu yöntemlerden nesh yönteminin metin eksenli hadis tenkit yöntemi olarak uygulanmasına değinilecektir. İhtilâfu'l-hadîs literatüründeki metin eksenli hadis tenkit yöntemi olarak kullandığı nesh uygulamaları, örneklem yöntemiyle ele alınmıştır. Ele alınan örnekler kapsamında hadis şerhleri, ihtilâfu'l-hadîs eserleri ve fıkıh eserleri taranarak neshi bir metin eksenli hadis tenkit yöntemi olarak kullanan ulemânın görüşleri analiz edilmiştir. Binaenaleyh bazı nesh hükümlerinin arka planında metin eksenli hadis tenkidi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İhtilâfu'l-hadis, Yöntem, Metin Tenkidi, Nesh.

Abstract

Naskh is a commonly employed technique in ikhtilâf al-ḥadīth to reconcile discrepancies between narrations. It is assumed that there is no real disagreement and that the disagreement is only in the interlocutor's perspective if there is a relation of naskh between the narrations in question. There are about twelve narrations in all that have a clear naskh relation to one another. A large proportion of judgements of naskh, aside from these narratives, are ijtiḥad rulings, which are rendered based on probability. They are treated with the possibility of the existence of naskh in the narratives that lack specific details about their relationship, and they are considered by acknowledging them as mensūkh. Most of the judgments of naskh, wherein no information on Naskh's relationship is provided, are regarded as text-based ḥadīth critique practices. This is because the critiqued narration is regarded as mensūkh and is not acted upon. The literature of ikhtilâf al-ḥadīth reflects the criticism of ḥadīth writings by classical scholars. Text-based ḥadīth critique occasionally employs naskh, jam' and ta'wil and tarjih that are employed as solution techniques in the literature of ihtilâf al-ḥadīth. In addition to the judgements of naskh, decisions are made concerning the contradiction of the criticised ḥadīth text to the Qur'an and Sunnah. However, there have been objections to the judgements of naskh that are given in cases that do not contain precise knowledge. According to these objections, the judgements of naskh, whose principles and procedures are not determined and which are recorded as probable, lead to the denial of ḥadīths. This is an attitude that includes only ḥadīth textual criticism. In this study, especially the application of the method of nesh as a text-based ḥadīth criticism method will be mentioned. The applications of naskh used as a text-based ḥadīth criticism method in the literature of ikhtilâf al-ḥadīth are handled with the sampling method. Ḥadīth commentaries, works of ikhtilâf al-ḥadīth and fiqh works are scanned and the views of the scholars who used prose as a text-based ḥadīth criticism method are analysed. As a result, it has been concluded that text-based ḥadīth criticism is the background of some of the judgmentt of naskh.

Keywords: Ḥadīth, ikhtilâf al-ḥadīth, Methodology, Content Criticism, Naskh.

GİRİŞ

İhtilâfu'l-hadîs ilminde hadisler arası ihtilâfın çözümü noktasında çokça başvurulan yöntemlerden birisi de neshtir. Hadis şerhleri, neshle ilgili yapılan müstakil çalışmalar ve fıkıh kitaplarında bu türden nesh örneklerine rastlanmaktadır. İhtilâfu'l-hadîs durumunda neshe başvurulan örneklerin bir kısmında aslında neshe dair kesin bilginin bulunmadığı, hadis usulü ve fıkıh usulü eserlerinde belirlenen neshi tespit yollarına riayet edilmediği,

ihimal kaydıyla verilen nesh hükümlerinin ictihâdî olduğu görülmektedir. Bu tür nesh hükümleri kapsamlı bir şekilde incelendiğinde hükümlerin arka planında tenkidin esas alındığı, yapılan tenkitlerin metin eksenli birer hadis tenkidi uygulaması olduğu görülür.

Günümüz metin tenkidi paradigması, geçmişte muhaddislerin metin tenkidine gereken ehemmiyeti vermediği iddiasını dillendirmektedirler.¹ Ancak kadim ulemâ, hadis metinlerinin Kur'ân, sünnet, akıl, tecrübe, icmâ ve kıyas gibi kriterlere aykırılığına dair açıklamalar yapmışlardır. Klasik ihtilâfu'l-hadîs edebiyatında metnin muhtevasına yönelik bu tenkitler genellikle tercih, nesh, cem ve te'lif gibi farklı yöntemlerle yapılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi de nesh olup, ulemânın verdiği bazı nesh hükümleri ictihâdî ve yorumsal metin eksenli hadis tenkidi uygulamalarıdır. Bazı rivayetlerin senedinin sahih olması, ulemâyı temkinli bir dil kullanmaya sevk etmiştir. Bununla birlikte senedin sahih veya zayıf olmasına bakılmaksızın tenkit adına nesh yöntemine başvurulduğu da olmuştur. Bu şekilde verilen nesh hükümlerinin metin eksenli birer hadis tenkidi olduğunu gösteren en önemli husus, aynı rivayet için nâsîh hükmü verildiği gibi mensûh hükmü de verilmesidir.

Bu çalışmada klasik dönemde bazı muhaddislerin metin eksenli hadis tenkidinden müstağni kalmadıklarına değinilecektir. Metnin tenkidi için Kur'ân, sahih sünnet, akıl, tecrübe ve tarihî gerçekliğe aykırılık gibi kriterlere başvurulduğu, ancak hadisi red etmek yerine mensûh kabul ederek rivayetin hükmünü yok sayma gayretleri irdelenecektir. Konuyla ilgili rivayetler örneklem yöntemiyle ele alınmıştır. Bu konuda belirlenen örnekler şunlardır: Namaza gelmeyenlerin evlerinin yakılması, Ramazan ayında cünüp olarak sabahlama durumunda orucun bozulup bozulmadığı, keler etini yemenin caiz olup olmadığı, namaz kılan kimsenin önünden kadının geçmesi durumunda namazın bozulacağı ve savaş durumunda hataen çocuk ve kadınların öldürülmesi. Hadis kaynaklarında benzer örnekler olmakla birlikte makalenin sınırlarını aşacağı için bunlara yer verilmemiştir.

Ülkemizde ve İslam dünyasında nesh konusunda çok zengin bir literatür bulunmaktadır. Nesh konusu fıkıh, tefsir ve hadis alanlarını kapsaması sebebiyle farklı açılardan araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada sadece hadisin hadis ile nesh edilmesi örneklerine yer verilmiştir. Hadisin, ayeti,² ayetin hadisi neshi örnekleri inceleme konusu yapılmamıştır. Ülkemizde bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışma Ali Osman Koçkuzu'nun

¹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 40-44.

² Sünnetin Kur'an'ı neshi hakkında geniş bilgi için bk. Muhammet Ali Asar, "Sünnetin Kur'an'ı Neshi Meselesine Hadisçilerin Yaklaşımı: Örnekler Çerçevesinde Bir İnceleme", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/2 (2020), 48-78.

Hadiste Nâsîh ve Mensûh isimli doktora tez çalışmasıdır. Klasik eserleri gözden geçiren müellif tüm nesh örneklerini toplayan ansiklopedik bir çalışma ortaya koymuştur. Nesh'in ihtilâfu'l-hadîs ilmi ile ilgisi konusunda İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifu'l-hadîs ilmi)* isimli doktora tezi, ülkemizde alanındaki ilk çalışmalardandır. Makalede yer verdiğimiz "ictihâdi nesh" kavramını ilk defa İmâm Mâtürîdî (öl. 333/944) kullanmaktadır. Mâtürîdî'nin ictihad ile nesh (en-nesh bi'l-ictihâd) kavramına dair Fikret Gedikli'nin *İctihâd ile Nesh'in İmkânına Dair* isimli makalesi bu konuda yapılan çalışmalardandır. Bu çalışma tek bir örnek üzerinden Mâtürîdî'nin ictihâd ile nesh konusuna bakış açısına yer vermektedir. Tüm bu çalışmalarda neshin ictihâdî yönüne yer veren ve bunun metin eksenli hadis tenkidi ile bağına işaret edilmemiştir. Çalışmamızda yer verilen örnekler ile literatürde ictihâdi nesh örneklerinin varlığına ve bunların metin eksenli hadis tenkidi ile bağına işaret etmeye çalışıldı. Neshin metin eksenli hadis tenkidi olduğuna değinen muasır çalışmalar³ olmakla birlikte konuyla ilgili yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanılmadı.

Metin tenkidi kavramı, nesh kavramı ve neshe dair açıklayıcı kısa bilgilerden sonra metin eksenli yöntemi olarak kullanılan nesh örneklerine yer vereceğiz.

1. Nesh Kavramı

Nesh kelimesi sözlükte iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek anlamında kullanılır. Söz gelimi bir kitabı harfi harfine, aynen olduğu gibi bir kopyasını çıkarmaya nesh denir. Bu işlemi yapan kâtime *nâsîh* veya *müstensih* denilir.⁴ İkinci anlamı ise, bir şeyi iptal edip yerine başka bir şeyi ikame etmek, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek, önceden uygulanan bir durumun kaldırılarak yerine yeni bir uygulamanın yerleşmesini sağlamak gibi anlamları ihtiva etmektedir.⁵ İstilahta ise şer'î bir hükmün sonra gelen başka bir şer'î hükümle değişmesi anlamına gelmektedir. Sonra gelen hüküm nâsîh, hükmü kaldırılana ise mensûh denir. Neshin ıstilahî anlamına dair farklı tanımlar yapılmakla birlikte sonuçta aynı muhtevayı ifade etmektedir. Bu sonuçlar şu şekildedir: Tarih olarak sonradan gelen hükmün önceki hükmü kaldırması, şer'î bir hükmün

³ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 173.

⁴ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), "nsh", 3/61; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî Tehânevî, *Keşşâfü İstilahâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Refik el-Acem başkanlığında heyet (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), "nesh", 2/1691.

⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsîl Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), "nsh", 2/266; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nsh", 3/61; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Muhammed Naim el-Arksusi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "nsh", 261.

yine şer’î bir hükümle kalkması, kaldırılan hükmün muhataplarına bildirilmesi ve mukaddem olanın muahharla değişmesidir.⁶

Nesh konusunda istilahları oluşturmaya çalışan ilk kişi İmâm Şâfiî’dir.⁷ Mütekaddimûn âlimler, nesh kapsamını geniş tutmuşlardır.⁸ Neshin ilk dönemlerde, tahsis, takyid ve tercihi de kapsayan geniş bir anlam dünyası olduğu görülürken sonraki dönemde anlam daralmasına maruz kalmıştır. İmâm Şâfiî (öl. 204/820) ve Taberî (öl. 310/923) gibi âlimler neshle tahsis, takyid, tafsil ve beyânın arasını ayırmışlardır.⁹ Müteahhirûn dönemde neshe dair en kapsamlı tanımı Gazzâlî (öl. 505/1111) yapmıştır. Gazzâlî’nin tanımı şöyledir: “Nesh, önceki hitapla sabit olan hükmün, zaman bakımından daha sonra gelen ve bu hükmün kalktığına delalet eden hitap olup, şayet bu hitap olmasaydı hüküm ilk hitapla sabit olarak kalacaktı.”¹⁰ Bu tanımda dikkat çeken husus, hükmün ortadan kalkması için şâri’ tarafından gelen bir hitap/hüküm/nass ihtiyacının belirtilmesidir. Dolayısıyla bir hadis için mensûh hükmü verebilmek için neshe açıkça delalet eden bir nâsihe ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Metin Tenkidi Kavramı

Klasik eserlerde rastlanmayan, özellikle çağdaş hadis çalışmalarında sıkça kullanılan “metin tenkidi”, çok anlamlı bir kavramdır. Günümüz hadis terminolojisinde kullanılan metin tenkidi kavramı, hadis metninin Kur’ân, sahih sünnet, akıl, tecrübe, bilim ve tarihî gerçeklere uygun olup olmadığının araştırılması demektir.¹¹ Arap dünyasındaki çalışmalarda “نقد المتن الحديثي، نقد الحديث متنا، نقد متن الحديث”¹² gibi tabirlerle ifade edilmektedir. Metin tenkidi kavramının farklı anlamlar taşımasından dolayı biz “metin eksenli hadis tenkidi” şeklindeki kullanımı tercih ettik. Klasik hadis usulü eserlerinde hadis metninin muhtevasına yönelik tenkit konusu ilk defa Hatîb Bağdâdî (öl. 463/1071) tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “Âhâd haber, akla, muhkem ve sabit olan Kur’ân hükmüne, malum sünnete, sünnet üzere cari olan fiillere, kesin olan tüm delillere aykırılığı durumunda kabul edilmez.”¹³ En geniş

⁶ Remzi Kaya, “Nesh Terimi ve Muhtevası”, *İslâmî Araştırmalar* 1/5 (1987), 94.

⁷ Ali Bakka, “İmam Şâfiî’de Nesh Anlayışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 110.

⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvafakât*, thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selman (Huber: Dâru İbn Affan, 1997), 3/344.

⁹ Christopher Melchert, “IX. [III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafii, Ebu Ubeyd, Muhasibi ve İbn Kuteybe”, çev. Nail Okuyucu, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi]* 1/40 (2011), 201-222; Yaşar Naif, “Taberî’nin Fıkha ve Neshe Yaklaşımı”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 40 (2015), 321-335.

¹⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz (Medine: Şirketu’l-Medineti’l-Münevvere li’t-tibaa, 1413), 2/34.

¹¹ Selahattin Polat, “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi* 3, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 301-302.

¹² Necm Abdurrahman Halef, *Nakdu’l-metn beyne sinaâti’l-muhaddisîn ve metâini’l-müsteşrikîn* (Riyad: Mektebetü’l-Rüşd, 1989); Hüseyin el-Hâc Hasan, *Nakdu’l-hadis fî ilmi’r-rivâye ve ilmi’d-dirâye* (Beyrut: Câmîatu’l-Kıddis Yûsuf, Doktora Tezi, 1975).

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma’rifeti usûl-i ilmi’r-rivâye* (Haydarâbâd: Dâiretu’l-Maarif el-Osmaniyye, 1357), 2/557.

kapsamlı metin tenkidi tarifi ise şu şekilde yapılmıştır: “Çeşitli kriterler ışığında, bir metnin sahih olup olmadığını tespit etmeye çalışmak.”¹⁴ Hadis metninin sıhhatini tespit için yapılan her türlü metni anlama ve yorumlama çabasını “metin eksenli hadis tenkidi” şeklinde tarif etmenin daha kapsamlı olacağı kanaatindeyiz. Zira tenkit kavramı hem olumlu hem olumsuz anlam içermektedir.

3. Hadisler Arası Neshi Tespit Yolları

Hadisler arasında nesh ilişkisi olduğunu söyleyebilmek için kesin naklî bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Usûlcüler, hadisler arası nesh ilişkisini dört şekilde bilmenin mümkün olduğunu söyler. Bunlar şöyledir:

a. Resûlullah’ın bizzat kendi açıklaması: Resûlullah’tan gelen bir haber, bir söz veya birinin diğerinden sonra olduğuna işaret eden bir tarih olmadığı sürece bir hadis hakkında nâsîh veya mensûh hükmü verilemez.¹⁵ Resûlullah’ın bizzat açıklaması ile bilinen nesh örneği fazla olmayıp sadece üç adettir.¹⁶ Bunlar; “Kabirleri ziyaret etmenizi size yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz”,¹⁷ “Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan sizi men etmişim, şimdi dilediğiniz kadar tutabilirsiniz”¹⁸ ve “Ben sizi bazı kaplardan içmekten nehyetmişim, artık dilediğiniz kaptan içiniz. Ancak müskirat içmeyiniz”¹⁹ şeklindeki hadislerdir.²⁰

b. Sahâbenin açıklaması: Sahâbenin sünnet uygulamaları hakkında bilgi verirken, eski ve yeni uygulamaları izah etmeleri veya bizzat Resûlullah’tan nesh bilgisini aktarmaları durumunda nesh bilgisine ulaşılabilir. Hz. Ali’nin; “Resûlullah, cenaze geçerken ayağa kalktığında biz de kalktık. Oturduğunda biz de oturduk.”²¹ rivayeti sahâbenin nesh bilgisine dair verilen örneklerdendir. Bir diğer örnek Übey b. Ka’b’tan nakledilen “Sadece meniden dolayı guslün gerekmesi İslam’ın ilk yıllarında verilen bir ruhsattı. Daha sonra bu durum yasaklandı.”²² hadisidir.

¹⁴ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 37.

¹⁵ Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *İhtilâfu’l-hadîs*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib (Mansura: Dâru’l-Vefa, 2001), 40-41.

¹⁶ Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1985), 330.

¹⁷ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Dâru Taybe, 2006), "Cenâiz", 106; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh* (Riyâd: Mektebetu’l-Maarif, 1417), "Cenâiz", 60; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), "Cenâiz", 81.

¹⁸ Müslim, "Edâhi", 37.

¹⁹ Müslim, "Eşribe", 63; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid (Müessesetü’r-Risâle, 1995), 2/398.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/398.

²¹ Müslim, "Cenâiz", 82-84; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyâd: Mektebetu’l-Maarif, 1418), "Cenâiz", 35; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 7/327.

²² Tirmizî, "Tahâret", 81

c. Hadisin vürud tarihinin bilinmesi: Hadislerin tarihleri kesin olarak bilinmesi durumunda sonra varid olanın nâsîh olma ihtimali söz konusu olur.²³ Ancak rivayetlerin farklı tarihlerde olması ve her iki rivayetin vürud tarihinin bilinmesi, aralarında nesh ilişkisi olduğu anlamına gelmez. Bu durumda nesh sadece bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Rivayetlerde tarih farkına, tarihler arasındaki uygulamaların farklılığına ve yeni uygulamanın mahiyetine dair bir açıklama olması durumunda aralarında nesh ilişkisi olduğuna hükmedilir.²⁴ Rivayetlerin tarihini açıklamakla birlikte tarihler arasında uygulama farklılığına işaret edilirse nesh olduğuna hükmedilebilir. Hadis usulü eserlerinde tarihi bilinen hadislere verilen örneklerde²⁵ genellikle Şeddâd b. Evs'in hacamatla ilgili rivayeti vardır. Ancak Şeddâd b. Evs rivayetinin mensûh kabul edilmesi konusunda âlimler mutabık kalmamışlardır.

d. İcmâ: İbn Hazm (öl. 456/1064), neshin bilinme yollarına icmâ da ekler.²⁶ İbn Hazm'ın icmâ neshin bilinme yollarından sayması, icmâ ile nesh olduğu anlamına gelmemektedir. İcmâ ile nesh bilgisi bilinebilir, icmâ ile nesh hükmü verilemez.²⁷

Usûl eserlerinde hadislerde nesh olup olmadığı bilgisi için bu yöntemler belirlenmiştir. Ancak sayısal verilere baktığımızda bu esaslara göre, nesh bilgisi kesin olan örneklerin sayısı fazla değildir.

4. Nesh Bilgisi Kesin Olan Rivayetler

Rivayetler arası nâsîh-mensûh ilişkisinin kesin olarak bilinmesi durumunda aradaki ihtilâfî gidermek için başka bir yonteme başvurmaya gerek görülmez. Zira rivayetler arasında nesh ilişkisi varsa hakiki teâruzdan bahsetmek mümkün değildir. Ulemânın ittifakla nesh bilgisini kabul ettiği vaka sayısı on iki adettir. Hakkında nesh olduğu iddiası olan toplam yüz elli sekiz rivayeti inceleyen Koçkuzu'nun ulaştığı sonuç²⁸ bu şekildedir. Bu on iki örnek şunlardır: Üç örnek yukarıda zikrettiğimiz Resûlullah tarafından bizzat açıklanan nesh

²³ İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Âişe Abdurrahman bintu's-Şâti (Kahire: Daru'l-Meârif, 1411), 468; Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 2/646; İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-hadîs ilmi)* (İstanbul: MÜİFAV, ts.), 187-191.

²⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, 1413, 2/117.

²⁵ İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 468.

²⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsi el-Kurtubî İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1926), 4/88.

²⁷ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hâfız (Medine: Şirketü Medineti'l-Münevver li't-tibaa, 1413), 2/105; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk: Matbaatu Sabah, 2000), 79.

²⁸ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 349.

uygulamalarıdır. Diğer örnekler ise; ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest alma,²⁹ cenaze için ayağa kalkma,³⁰ cenaze kabre konulana kadar oturma yasağı,³¹ iksal meselesi,³² muta nikâhı,³³ oruçlunun kan aldırması,³⁴ deri tabaklamakla ölü hayvan derisinden istifade,³⁵ ehli eşek etinin haramlığı,³⁶ Ramazan'da cünüp olarak sabahlama.³⁷ Resûlullah tarafından nesh bilgisi verilen üç örnek dışında verilen bu dokuz örnek, nesh bilgisi kesin olan uygulamalar kabul edilmekle birlikte bunlara dair farklı görüşler de serdedilmiştir.

5. Nesh Bilgisi Kesin Olmayan Rivayetler

Hadisler arasında nesh olgusuna dair yazılan literatürde çok sayıda hadis hakkında nâsîh ve mensûh hükmü verildiği görülmektedir. Ancak yukarıda verdiğimiz on iki konu dışındaki diğer örneklerde bir icmâ olduğunu söylememiz güçtür. Bundan dolayı nesh bilgisi kesin olmayan rivayetler hakkında verilen nesh hükümleri ictihâdîdir. Bu yönüyle, nesh bilgisi kesin olmayan rivayetler hakkında verilen nesh hükmü, modern metin tenkidi paradigmasının metin tenkidi ameliyesine benzemektedir. Beraberinde yorumsallığı³⁸ getiren bu durum, bazen aynı rivayet hakkında hem nâsîh hem de mensûh hükmü verilmesine sebep olabilmektedir. Mesela; keler yemenin haramlığını bildiren rivayetlerin mensûh olduğunu söyleyenler³⁹ olduğu gibi, bilakis haramlığı bildiren rivayetlerin nâsîh, mübah olduğunu bildiren rivayetlerin ise mensûh⁴⁰ olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Nesh hükmü verilen rivayetler hakkında bazen cem ve te'lif imkânı da olabilmektedir. Örneğin; “Hasta olan kimse, sağlıklı olanla birlikte bulunması”⁴¹ rivayetinin “hastalık bulaşması yoktur”⁴² rivayetiyle⁴³ nesh edildiğini iddia edenler olmuştur.⁴⁴ Ancak İmâm

²⁹ Detaylı açıklama için bk. Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 196-200.

³⁰ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 290.

³¹ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 293.

³² Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 184.

³³ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 300; Yavuz Ünal, “Hadis Verilerine Göre Mut'a Nikahı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993), 155-179.

³⁴ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 259.

³⁵ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 279.

³⁶ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 326. Ehli eşek etinin haramlığına dair bk. Mehmet Apaydın, “Erike Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/1 (31 Mayıs 2020), 87-174.

³⁷ Koçkuzu, *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*, 179.

³⁸ Hadis yorumlarındaki yorumsallığa dair yapılmış müstakil bir çalışma için bk. Mehmet Çetin, *Metin Eksikli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsallık (Teori ve Uygulama)* (Ankara: Gece Akademi, 2019).

³⁹ Heyet, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1983), 5/143; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endülüsi el-Kurtubi İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendarî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 6/114.

⁴⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989), 11/231.

⁴¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid (Beyrut: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2011), "Tıb" 53.

⁴² Buhârî, “Tıb”, 54.

⁴³ Rivayet hakkında yapılmış bir çalışma için bk. Salih Kesgin, ““(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur’ Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (Aralık 2015), 83-120.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sikillî el-Mâzerî, *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Muhammed Şazêlî en-Neyfer (Tunus: Müessesetu Vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirâsât Beyti'l-Hikme, 1991), 3/176; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmâîl (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998), 7/141; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn

Nevevî (öl. 676/1277), bunun yanlış olduğunu, burada neshin gerçekleşmediğini şöyle ifade eder: “Burada nesh olduğunu iddia etmek iki yönüyle yanlıştır. Birincisi, iki hadisin teâruz durumunda cem yapmada zorlanılırsa nesh yöntemine başvurulur. Hâlbuki burada cem yöntemiyle çözüm bulunmaktadır. İkincisi, tarih bilgisi ve nâsîh olan rivayetin sonraki bir tarihte olduğunun bilinmesi lazımdır ki burada bu hususlar mevcut değildir.”⁴⁵

Hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan durumlarda, ihtimal kaydı ile yapılmış nesh hükümlerine rastlanmaktadır. Ancak “ihtimal ile nesh tespiti yapılamaz”⁴⁶ külli kaidesi bulunmaktadır. Bu tür ihtimal kaydı ile verilen nesh hükümlerinin arkaplanında metin eksenli hadis tenkidi yatmaktadır.

6. Metin-Muhteva Eksenli Bir Tenkit Yöntemi Olarak Nesh

Nesh bilgisi kesin olmayan rivayetlerdeki nesh iddiaları, dikkatli bir inceleme ve araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Günümüz metin tenkidi paradigmasının verdiği çok sayıda örneğe ihtilâfu'l-hadîs literatüründe rastlanmaktadır.⁴⁷ Ulemânın verdiği nesh hükümlerine bakıldığı zaman çok sayıda ictihâdî nesh hükmü ile karşılaşmaktadır. Klasik ihtilâfu'l-hadîs literatüründe metnin muhtevasına yönelik yapılan bazı tenkitler, karşımıza nesh olarak çıkmaktadır. Metne yönelik verilen verilen nesh hükümlerinin amacı, hadis metninin hükmünü yok sayma, metnin muhtevasını belli bir zamana hasretme ve günümüzde bir geçerliliğinin kalmadığını ifade etmektir. Günümüz metin tenkidi paradigması ise aynı rivayetleri Kur'ân, sünnet, icmâ, akıl, tecrübe vb kriterlere aykırı sayarak tenkit etmektedir. Metin tenkidi paradigmasının reddederek tenkit ettiği rivayetleri, klasik paradigma nesh hükmü vererek aynı neticeye ulaşmaktadır. Aşağıda vereceğimiz örneklerde bu durum açıkça görülecektir.

6.1. Namaza Gelmeyenlerin Evinin Yakılması

Cemaate devam etmenin hükmüne dair yapılan tartışmalarda gündeme gelen bir rivayete göre, Resûlullah cemaate katılmayan kimselerin evini yakmayı düşündüğünü söylemektedir. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim, içimden öyle geçti ki birine emredeyim odun toplansın. Sonra namazı emredeyim, ezan okunsun. Sonra bir adama cemaate imam olmasını

Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz, M.Fuad Abdalbaki, Muhibbuddin el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 10/159.

⁴⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi-şerhi Sahîhi Müslim b. El-Haccâc* (Kahire: Matbaatu'l-Mısıriyye bi'l-Ezher, 1929), 14/214.

⁴⁶ Zekeriyâ b. Gulâm Kâdir Pakistanî, *Min usûli'l-fikh alâ menheci ehli'l-hadis* (Dâru'l-Harrâz, 2002), 97.

⁴⁷ Yavuz Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 102-106.

emredeyim. En sonunda cemaate gelmeyen adamlara gidip onlar içindeyken evlerini yakayım.”⁴⁸ Rivayetin terhîb içerdiğini söyleyenler⁴⁹ olmakla birlikte mensûh olduğunu iddia eden de olmuştur. Tahâvî, rivayetin terhîb içermesi ihtimaline rağmen, fikhî hüküm bildirmesi sebebiyle mensûh olduğunu söyler.⁵⁰ Tahâvî'nin rivayet hakkındaki nesh hükmü, ihtimale dayanmaktadır. Tahâvî'yi bu görüşe sevk eden ise bu rivayetle kimsenin amel etmemesidir. Tahâvî'ye göre, hiç kimsenin kendisiyle amel etmediği rivayetler, büyük ihtimal nesh edilmişlerdir. Bu görüşünü desteklemek amacıyla benzer durumda olan iki rivayet daha aktarır. Bunlar: "Kim malının zekatını sevap umarak verirse ona sevap verilir. Kim de zekâtını vermezse biz zekâtı ve malın yarısını (cezalı olarak zorla) alırız. Bu, Rabbimizin kesin kararlarından biridir."⁵¹ "Ne ağaçtaki meyvenin ne de dağdaki hayvanın çalınması için el kesilir. Ağıldaki hayvan çalınırsa ve değeri bir kalkan miktarı olursa el kesilir. Meyve toplandığı yerden çalınır ve değeri bir kalkan miktarı olursa el kesilir."⁵²

Tahâvî'ye göre, namaza gelmeyenlerin evinin yakılması, bu iki örnekte olduğu gibi, uygulanmamış ve nesh edilmiştir. Zira namaza gelmeyenlerin evinin yakılması, zekâtı vermeyenlerin hem zekâtı hem de mallarının yarısının zorla alınması⁵³ ve ağıldaki hayvanı çalanın elinin kesilmesi gibi rivayetler ulemânın icmâ ile mensûh kabul edilmişlerdir.⁵⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350), namaza gelmeyenlerinin evinin yakılacağına dair hadisin mensûh olduğu iddiasını yeryüzünde hiç kimsenin ispatlayamayacağını söyler. Nesh iddialarına çok sert itiraz eden İbn Kayyim'a göre, nesh iddialarının amacı Resûlullah'ın sabit olan sünnetlerini yok etmektir. Buna göre, Resûlullah'ın sünnetlerini yok etmeye çalışanlar, nesh ve icmâ iddialarıyla birçok sünneti yok etmeye çalışmaktadırlar. Nesh olgusunu açıkça ifade eden sahih, sarih ve tarih olarak sonra olduğunu gösteren bir rivayet olmadığı sürece neshin var olduğu kabul edilemez.⁵⁵

⁴⁸ Buhârî, "Ezân, 29, "Ahkâm", 52; Tirmizî, "Mevâkitu's-Salât", 50; Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Carud el-Basrî Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Mektebetu Hicr, 1999), 1/129.

⁴⁹ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/191-192; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2/127.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 15/102.

⁵¹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1417), "Zekât" 4; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4.

⁵² Nesâî, "Kat'u's-Sârik", 11, 12.

⁵³ Suat Erdoğan, "Zekâtın Devlet Tarafından Toplanması'nın Fikhîliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 432.

⁵⁴ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 15/101.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dîmaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Salâtü ve hükmü târikuha*, thk. Abdullah el-Minşâvî (Mansura: Mektebetu'l-İmân, ts.), 75.

İbn Hacer (öl. 852/1449), rivayetin mensûh olduğu fikrine katılmamakla birlikte Müslümanların evinin yakılmasını neshle izah eder. Ateşle yakmak cezasının başta caiz iken daha sonra nesh edildiğini söyleyen İbn Hacer, bu konuda icmâ olduğunu söyler.⁵⁶

Yapılan yorumlara bakıldığında rivayetin mensûh olduğuna dair herhangi bir bilgi ve karine bulunmamakla birlikte nesh hükmü verildiği görülmektedir. Rivayet metnini tenkit etmek isteyen Tahâvî ve İbn Hacer, bu tenkidi nesh yöntemiyle yapmıştır. Zira hadisle amel edilmesi durumunda namaza gelmeyenlerin evinin yakılması gerekmektedir. Nesh gerekçesi olarak kimsenin bu hadis ile amel etmemesi gösterilmektedir. Ancak hadisle amel edilmemesinin tek sebebi nesh olmayabilir. Hadise dair bazı yorumlarda rivayetin terhîb içerdiği⁵⁷ şeklinde açıklamalar yapılmış ve teşvik için mübalağa sanatının kullanıldığı da belirtilir.

6.2. Ramazan'da Cünüp Olarak Sabahlama Durumunda Oruç

Ebû Hureyre'den nakledilen rivayetlerde, cünüp olarak sabahlayan kişinin o gün oruç tutamayacağı belirtilmiştir.⁵⁸ Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'den nakledilen rivayetlerde ise Ebû Hureyre rivayetinin hilafına bir uygulamanın var olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'ye Ebû Hureyre'nin görüşü sorulunca şöyle der: “Ben kesinlikle şahadet ederim ki, Resûlullah ihtilam olmadan, cima sebebiyle sabahlar, sonra da yıkanıp orucunu tutardı.”⁵⁹

İbn Huzeyme (öl. 311/924), Hattâbî (öl. 388/998), İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Hâzimî (öl. 584/1188) iki rivayet arasında nesh olduğu görüşündedirler. İbn Huzeyme, bazı kimselerin Ebû Hureyre rivayetini tenkit ettiklerini ancak rivayetin sened açısından sahih, bununla birlikte mensûh olduğunu söyler.⁶⁰ Hattâbî, nesh ilişkisinin detaylarını şöyle açıklar: İslam'ın ilk dönemlerinde gece yattıktan sonra yeme-içme nasıl haram idiyse, cima yapmak da haram idi. Daha sonra fecr vaktine kadar yeme-içme mübah olunca, fecr vakti girdikten sonra uyanıp gusül abdestini alan kimse oruçlu sayıldı. Böylece Ebû Hureyre'nin “Fadl b. Abbâs'tan işittim” dediği “kim cünüp olarak sabahlarsa orucu yoktur” rivayeti nesh edilmiş oldu. Nesh bilgisini daha sonra öğrenen Ebû Hureyre, ilk görüşünden vazgeçti.⁶¹ İbn Hazm'a göre, Ebu Hureyre

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2/126.

⁵⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî (Beyrut-Dimaşk: Dâru Kuteybe-Dâru'l-Va'yi, 1993), 5/327.

⁵⁸ Mâlik b. Enes Mâlik, *Muvatta*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), “Siyâm”, 11; eş-Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadîs*, 187; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/347; Buhârî, “Savm”, 22.

⁵⁹ Buhârî, “Savm”, 22; İbn Mâce, “Siyâm”, 27; Ebû Dâvûd, “Savm”, 36.

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbüri İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafâ el-Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980), 3/249-250.

⁶¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, thk. Muhammed Râgîb et-Tabbâh (Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932), 2/115.

rivayeti İslam'ın ilk dönemlerindeki duruma işaret etmektedir ve bu durum nesh edilmiştir. Zira İslam'ın ilk yıllarında gece yeme içme ve cima haram kılınmıştı.⁶² Hâzimî ise, nesh görüşünü Hattâbî'den olduğu gibi aynen nakleder.⁶³

Ebû Hureyre rivayetini Kur'ân'a arz eden Tahâvî, Kur'ân'a muvafık olmadığı gerekçesiyle terk eder. Onun yerine konuyla ilgili Âişe ve Ümmü Seleme rivayetlerini Kur'ân'a muvafık olması sebebiyle tercih eder.⁶⁴ Tahâvî, Ebû Hureyre rivayetini tercih etmeme sebebi olarak rivayetin Kur'ân'a muhalif olmasını gösterir.⁶⁵ Hz. Âişe ve Ümmü Seleme rivayetleri, Tahâvî, İbn Abdilberr⁶⁶ ve İbn Dakikul'îd⁶⁷ tarafından Kur'ân'a uygunluk gerekçesiyle tercih edilirken İmam Şâfiî tarafından akıl ve sünnete uygunluk gerekçesiyle tercih edilmiştir.⁶⁸

Yukarıdaki değerlendirmelerde görüldüğü gibi Ebû Hureyre rivayeti bazı âlimlerce tenkit edilmiştir. Rivayetin Kur'ân'a muvafık olmadığı Tahâvî, İbn Abdilberr ve İbn Dakikul'îd tarafından ifade edilmektedir. Bu tenkitle birlikte senedinin sahih olması hasebiyle tamamen yok sayılmayarak nesh hükmü verilmiştir. Ancak rivayet hakkında nesh olduğuna dair müdellel bir açıklama yapılmamıştır. Bu durum, verilen nesh hükmünün arka planında metnin muhtevasına yönelik tenkit olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde İmâm Şâfiî, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme rivayetlerini tercih ederken sünnete ve akla uygunluk kriterini ileri sürmüştür. Bu durumda Şâfiî'nin Ebû Hureyre rivayetini sünnete ve akla uygun görmediğini göstermektedir.

6.3. Keler Yemenin Caiz Olup Olmadığı

Keler, kertenkele familyasının otuz yedi türünden biri olup modern zoolojide agamidae adıyla bilinmektedir.⁶⁹ Hadis kaynaklarında kelerin yenildiğine dair rivayetler olduğu gibi Resûlullah tarafından keler yemenin nehyedildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

Keler yemenin haram veya mekruh olduğunu söyleyenler bu konuda iki hadisi delil olarak sunmuşlardır. Birisi Hz. Âişe , diğeri ise Abdurrahman b. Hasene tarikiyle

⁶² İbn Hazm, *el-İhkâm*, 4/86.

⁶³ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî el-Hâzimî, *el-İ'tibâr fî'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* (Haydarâbâd: Dâiretu'l-Maarif el-Osmaniyye, 1359), 135.

⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 2/18.

⁶⁵ Abdulcelil Alpkıray, *İhtilâfu'l-Hadis Bağlamında Metin Ekseni Hadis Tenkit Yöntemi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 87-89.

⁶⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 10/49.

⁶⁷ Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî İbn Dakikul'îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî - Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1953), 2/7.

⁶⁸ eş-Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadis*, 188-189.

⁶⁹ Melodi Yenmiş, *İki Agamid Kertenkelesinin Karşılaştırmalı Ekomorfolojik Analizi* (İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 33.

nakledilmiştir. Abdurrahman b. Hasene der ki: Nebi'yle bir yolculuktayken keleri bol olan bir bölgede konakladık. Biraz keler yakalayıp kestik. Kazanlar keler etiyle kaynarken Resûlullah yanımıza geldi. "İsrail oğullarından bir kavim hayvana çevrilip ortadan kayboldu. Kelerlerin onlar olmasından endişe ediyorum. Onun için kazanları dökün!" buyurunca kazanları döktük.⁷⁰ Hz. Âişe dedi ki: Resûlullah'a keler yemeği hediye olarak getirildi. Ancak yemedi. Bunun üzerine dedim ki; Ya Resûlullah! Onu isteyen bir ihtiyaç sahibine vereyim mi? Resûlullah buyurdu: "Kendin yemediğin bir şeyi başkasına da verme."⁷¹

Hanefilerden Serahsî'ye (öl. 483/1090) göre kelerin mübah olduğunu bildiren hadisler haramlığından öncedir. Hz. Âişe rivayetinde de görüldüğü gibi Resûlullah'ın keler eti yememesi, tiksinsinden dolayı değil haramlığından dolayıdır. Çünkü kendisi yemediği gibi Hz. Âişe'yi de yemekten ve başkasına vermekten menetmiştir.⁷² Zeylaî (öl. 743/1343) de burada neshin var olduğunu söyler. Buna göre keler, habis hayvanlardan olup mübahlık bildiren rivayetler daha öncedir. Daha sonra ise habis (pis, iğrenç, tiksinti uyandıran) olan tüm hayvanlar haram kılınmıştır ve keler de bu tür habis bir hayvandır.⁷³

Bedrüddîn el-Aynî (öl. 855/1451), kelerin yenildiğine dair rivayetlerin mensûh olduğunu söyler. Buna göre delillerden biri yasağı, diğeri mübahlığı gerektiriyorsa bu durum zahiri bir teâruzun varlığına işaret eder. Rivayetlerin tarihi meçhuldür. Ancak yasağa dair rivayetin tarih olarak müteahhir olması gerekir. Mübahlığa dair rivayetin müteahhir olması beklenemez. Dolayısıyla Hz. Âişe'yi keler yemekten nehyeden hadis nâsihtir.⁷⁴ Aynî'ye göre "ondan tiksiniyorum ancak haram kılmıyorum" hadisi muhtemelen "*Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar.*" (el-A'râf, 157) âyetinin nüzulünden öncedir. Zira Resûlullah nasıl olur da hem "tiksinıyorum" der hem de "haram kılmıyorum" der. Yine muhtemeldir ki, bu durum kıtlık zamanında yenilebilecek hayvanların yokluğundan kaynaklı bir zarurettten dolayı olmuştur.⁷⁵

⁷⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kible ve Dâru Kurtuba, 2006), 12/356; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/292-294; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ Ebû Ya'îlâ, *Müsnedu Ebî Ya'îlâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1990), 2/231; Tahâvî, *Şerhu müşkil'l-âsâr*, 8/328.

⁷¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 5/358; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 5/212-213; Tayâlisî, *Müsned*, 3/18; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/358.

⁷² Serahsî, *el-Mabsût*, 11/231.

⁷³ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Bulak: el-Mabaatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1314), 5/295.

⁷⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 13/191-192; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Mevlâvî Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 10/704.

⁷⁵ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/106.

Kelerin mübah olduğunu söyleyenler ise İbn Abbâs'ın şu rivayetini delil gösterirler: “Ümmü Hufeyd bt. Hâris⁷⁶, Nebî'ye yağ, akit⁷⁷ ve birkaç keler hediye etti. Nebî, sahâbîleri yemeğe çağırdı ve kelerler onun sofrasında yenildi. Kendisi ise kelerlerden tiksiniş gibi onları terk etti. Eğer keler yemek haram olsaydı, Hz. Peygamber'in sofrasında yenilmezdi ve Hz. Peygamber başkalarını keler yemeye davet etmezdi.”⁷⁸

Tahâvî, kelerin mübah olduğunu bildiren rivayetlerin tarih olarak sonra olduğunu söyler.⁷⁹ Açıkça nesh ifadesi kullanmamakla birlikte Tahâvî, kelerin yenilebileceğini söyleyerek kerahet ifade eden rivayetlerin tarih olarak önce olduğunu ve mensûh olduğunu ima eder. Tahâvî, Hanefi olmasına rağmen kelerin yenmesi konusunda cumhurla aynı görüştedir. Hanefilerden Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise Resûlullah'ın kendisi yememesine rağmen keler yemeyi yasaklamadığını anlatır.⁸⁰

İbn Hazm, keler yemenin haramlığına delalet eden Abdurrahman b. Hasene tarikiyle gelen rivayetin sahih, ancak kesinlikle mensûh olduğunu belirtir. Nâsîh olan rivayetin ise İbn Abbâs tarafından nakledilen ve Hz. Meymûne'nin evinde kelerin yenildiğini belirten hadis olduğunu söyler. İbn Hazm'a göre bu rivayet açıkça nâsîh bir rivayettir. Zira İbn Abbâs'ın Resûlullah'la beraberliği Mekke'nin fethinden sonra olmuştur. Dolayısıyla İbn Abbâs rivayetinin tarih olarak sonra olduğu, Abdurrahman b. Hasene rivayetinin ise daha önce olduğu açıktır.⁸¹ İbn Hazm'ın bu açıklamasına rağmen Sahih-i Buhârî'de geçen farklı tariklerde İbn Abbâs'ın vakaya bizzat şahit olmadığı, Halid b. Velid'ten naklettiği⁸² görülmektedir. Dolayısıyla rivayetin tarihlendirmesini İbn Abbâs'ın Mekke'nin fethi sonrası Resûlullah'la birlikte bulunması⁸³ şeklinde değerlendirmek mümkün görülmemektedir. İbn Abbâs rivayetinin tarihine dair bir tahmin de İbn Abdilberr (öl. 463/1071) tarafından yapılır. İbn Abdilberr'e göre Meymune'nin evinde keler yendiğine dair vaka muhtemelen Hicab âyeti'nin nüzulünden (Hicri 5. yıl) önce olmuştur.⁸⁴ İbn Abdilberr'i bu görüşe sevk eden husus, yemek esnasında mahrem olmayan başka kadınların orada hazır bulunmasıdır. Ancak

⁷⁶ Asıl adı Hüzeyle bt. Haris. İbn Abbas'ın teyzesi, Resûlullah'ın eşi Meymûne annemizin kız kardeşi ve Resûlullah'ın baldızı. bk. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2008), 14/255.

⁷⁷ Suyu süzülükten sonra sertleşmeye bırakılan bir peynir türü. bk. Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi'garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1963), 1/57.

⁷⁸ Buhârî, “İ'tisâm”, 24

⁷⁹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 8/334.

⁸⁰ Ebû'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, thk. Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1997), 3/71.

⁸¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 6/112-114.

⁸² Buhârî, “Et'ime”, 10.

⁸³ Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Harun Savut, “Abdullah İbn Abbâs'a İsnad Edilen ve Tartışma Konusu Olan Rivayetler”, *Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu*, ed. Hasan Keskin - Abdullah Demir (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016), 253-275.

⁸⁴ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilber b. Asim en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilber, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebir el-Bekrî (Rabat: Vizâretu Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 6/252.

rivayetdeki kadınlar ifadesi yabancı kadın olduğu anlamına gelmez. Evdeki herkesin akraba olması ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Keler yemenin helal veya haram olduğunu söyleyen her iki ulemâ grubu da rivayetler arası nesh ilişkisi olduğunu iddia etmektedir. Verilen nesh hükmünün ictihâdî olması, aynı rivayetler hakkında nâsîh ve mensûh hükmü verilmesine sebep olmaktadır. Bazı Hanefiler keler yemenin mekruh olduğunu ve helal olduğuna dair rivayetlerin mensûh olduğunu söylerken, cumhur aynı rivayetlerin nâsîh olduğunu söylemektedir. Nesh iddiası için öne sürülen rivayetlerin tarihi belirsizdir. Bazı Hanefilere göre mekruhluk bildiren rivayetler müteahhir iken cumhura göre mübahlık bildiren rivayetler müteahhirdir.

6.4. Namaz Kılan Kimsenin Önünden Köpeğin Geçmesi Meselesi

Tahâvî, namaz kılan kimsenin önünden köpek, merkep ve kadın geçmesi durumunda namazın bozulacağı rivayetini tenkit eder. Söz konusu rivayet Ebû Zerr'den nakledilen şu hadistir: “Bir kimsenin önünde sütne olmazsa, namaz kıldığı esnada önünden kadın, merkep ve kara köpek geçerse namazı bozulur.”⁸⁵ Tahâvî bu rivayeti metin ve muhteva tenkidine tabi tutar. Tahâvî'ye göre, köpek veya merkep bir yana, namaz kılan kişinin önünden geçen hiçbir şeyden dolayı namaz bozulmaz. Çünkü İbn Ömer'den nakledilen: “Resûlullah şöyle buyurdu: “Namaz kılan kimsenin önünden geçen hiçbir şey namazı bozamaz. Bununla beraber, gücünüz yettiğince önünüzden geçene mâni olmaya çalışınız. Çünkü o şeytandır.”⁸⁶ rivayeti, Ebû Zerr rivayetini nesh etmiştir. İbn Ömer bu rivayeti Resûlullah'ın vefatından sonra nakletmiştir ve bizzat Resûlullah'tan işittiğini belirtmiştir. Bu durum burada nesh olduğunu göstermektedir.⁸⁷ Aslında Tahâvî'nin burada yapmış olduğu şey, metin eksenli bir tenkittir. Rivayetler arasında açık bir nesh bilgisi olmadığı halde, ihtimal kaydıyla nesh yöntemine başvurmuştur. Ancak ihtimal ile nesh tespit edilmez.⁸⁸

Tahâvî rivayeti akla arz ederek tenkit eder. Tahâvî'ye göre, köpeklerin etlerinin haramlığı renkleri nedeniyle değil cinsleri nedeniyle. Diğer yırtıcı hayvanların etlerinin haramlığı da renklerine göre değerlendirilmemiştir. O halde, renklerine bakılmaksızın tüm köpeklerin namazı bozması lazımdır. Hâlbuki bu rivayete bakarsak siyah olmayan köpeklerin namazı bozmaması gerekmektedir.⁸⁹ Rivayetdeki “siyah köpek” ifadesi, metnin problemlili

⁸⁵ Müslim, “Salât”, 265; Ebû Dâvûd, “Salât”, 109; Tirmizî, “Salât”, 136; Nesâî, “Kible”, 7.

⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 115.

⁸⁷ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak (Beyrut: Dâru'l-Âlemu'l-Kütüb, 1994), 1/463.

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/563.

⁸⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/463.

olduğunu göstermektedir. Tahâvî metni akla aykırı görerek tenkit etmiştir. Aynı zamanda metindeki şeytan ifadesinin İblis anlamında kullanılmadığını, sadece kadın, köpek veya merkep için değil, namaz kılan kimsenin önünden geçen her şey ve herkes için kullanıldığını söyler. Burada nesh olduğunu söyleyenlerden birisi de İbn Abdilberr'dir. İbn Abdilberr'e göre, konuyla ilgili tüm rivayetler merfu ve sahih olmakla birlikte nesh edilmişlerdir. Nesh eden hadis ise Hz. Âişe'den nakledilen "Resûlullah, geceleyin namaza kalkardı. Ben kendisiyle kible arasında yatmış olduğum halde, eşinin yaygısı üzerinde namaz kılardı."⁹⁰ rivayetidir.⁹¹

Namaz kılan kimsenin önünden köpek, merkeb ve kadın geçmesi durumunda namazın bozulacağına dair Ebû Zerr rivayeti ulemâ arasında tartışmalara yol açmıştır. Çözüm noktasında tercih, nesh, cem ve te'vil yollarına başvurulmuştur.⁹² Tahâvî ve İbn Abdilberr tarafından Ebû Zerr rivayeti mensûh kabul edilmiştir. Tahâvî, İbn Ömer hadisini, İbn Abdilberr ise Hz. Âişe hadisini nâsih olarak kabul etmektedir.

6.5. Savaşlarda Düşman Çocuklarının Öldürülmesi Meselesi

Asr-ı saâdetde Müslümanların düşman üzerine yaptığı bazı gece baskınlarında kazaen çocukların da öldürüldüğü vaki olmuştur. Sahâbe, çocukların bu durumunu Resûlullah'a sordu. Sa'b b. Cessâme rivayetine göre Resûlullah: "Onlar da onlardandır/onlar babalarına tabiidir" buyurmuştur.⁹³ Bununla birlikte Resûlullah'tan gelen başka rivayetlerde, savaşta kadın ve çocukların öldürülmesi kesinlikle yasaklanmıştır.⁹⁴ Sa'b b. Cessâme rivayeti metin yönünden tenkit edilmiştir. Zira masum olan çocukların öldürülmesi doğru olmadığı gibi, onların babalarıyla aynı hesaba çekileceği şeklinde bir düşünce de İslam'ın ana ilkelerine muhaliftir. Bundan dolayı Buhârî, konuyla ilgili sadece bu rivayet üzerinden değerlendirme yapmanın doğru olmadığını göstermek ve konuya bütüncül bakmak için Sa'b b. Cessâme rivayetinden hemen sonra Resûlullah'ın savaşta kadın ve çocukları öldürmekten nehyettiğine dair rivayetleri de zikreder.⁹⁵ Konuyla ilgili ihtilâfı çözmek için cem ve te'lif yöntemine başvuranlar olduğu gibi nesh yöntemine de başvurulmuştur.

Her iki rivayeti *er-Risale*'de değerlendiren İmâm Şâfiî, Süfyân b. Uyeyne ve Zührî'nin burada neshe hükmettiklerini söyler. Ancak İmâm Şâfiî, neshi kabul etmez. İmâm Şâfiî,

⁹⁰ Buhârî, "Salat", 105

⁹¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânûd*, 21/168.

⁹² Detaylı bilgi için bk. Fatih Mehmet Yılmaz, "Namaz Kılanın Önünden Çeşitli Varlıkların Geçmesine Dair Rivâyetlerin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi", *Şarkiyat* 10/4 (2018), 1448.

⁹³ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 146; Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 26-28; Tirmizî, "Siyer", 19; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 119.

⁹⁴ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 146; Mâlik, "Cihad", 8-9; Ebû Dâvûd, "Cihad", 119; Ahmed, Müsned, 8/360; Tayâlisî, *Müsned*, 2/290.

⁹⁵ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 147-148.

burada neshin olduğuna dair kesin bir bilgi olmadığı hususunu şöyle ifade eder: “Resûlullah’ın kadın ve çocukların öldürülmesine önce ruhsat verdiğini ve sonra yasakladığını bilmiyoruz.”⁹⁶ İmâm Şafî neshi kabul etmez, zira rivayetin “*Yanlılıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.*” [Nisâ 4/92] ayetine muhalif olduğunu söyler.⁹⁷ Bundan dolayı Kur’ân’a muhalif olan bir duruma önce izin verilmesi de mümkün değildir. Tahâvî⁹⁸ ve Hattâbî⁹⁹ neshi kabul etmeyerek cem ve te’vîl yoluna başvurur.

Nesh ilişkisini kabul edenlerden birisi de Ebû Dâvûd’tur (öl. 275/889). Ebû Dâvûd, Sa’b b. Cessâme rivayetinin akabinde, Resûlullah’ın önce böyle söylediği halde daha sonra çocuk ve kadınları öldürmeyi yasakladığını söyler.¹⁰⁰ Ebû Dâvûd’un “onlar da onlardandır” rivayetini mensûh kabul ettiği anlaşılmaktadır. İbn Abdilberr de neshi kabul edenlerdendir. İbn Abdilberr’e göre Zührî’nin “Resûlullah’ın önce böyle söylediği halde daha sonra çocuk ve kadınları öldürmeyi yasakladı” rivayeti, Sa’b b. Cessâme rivayetini nesh etmektedir.¹⁰¹

İbn Hibbân (öl. 354/965), bu konuda nesh olduğu düşüncesindedir. İbn Hibban’a göre, nesh bilgisini veren Sa’b b. Cessâme’dir. Sa’b b. Cessâme, Resûlullah’tan işittiğini şöyle nakleder. Resûlullah buyurdu ki: “Himâ¹⁰² ancak Allah ve Rasûlu içindir.” Resûlullah’a müşriklerin çocuklarını sordum: “Çocukları da babalarıyla birlikte öldürelim mi?” Resûlullah “Evet, onlar onlardandır” buyurdu. Resûlullah daha sonra Huneyn Savaşı sırasında çocukları öldürmekten nehyetti.¹⁰³ Burada dikkat çeken husus, diğer tariklerde gece baskınlarında hataen öldürülen çocukların durumu hakkında Resûlullah’a bilgi sorulurken, bu tarikte çocukların öldürülmesi için izin istenmektedir.

Molla Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) de Sa’b b. Cessâme rivayetinin mensûh olduğu kanaatindedir. Buna göre, Sa’b b. Cessâme rivayetinde bahsi geçen çocuk ve kadınların öldürülmesi ilk dönemlerde idi. Daha sonra Hayber Savaşı sırasında bu durum yasaklandı.¹⁰⁴

Rivayetteki bir diğer problem ise çocukları öldürmeye dair nehyin ne zaman olduğudur. İbn Hibbân rivayetinde Huneyn Savaşı sırasında (8/630) olduğu şeklindedir. *Müsnedü Ebû Avâne*’de geçen bir rivayette ise Hayber’in fethedildiği gün (7/628) yasaklandığı

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1940), 299.

⁹⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 301.

⁹⁸ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 3/223.

⁹⁹ Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, 2/282.

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 121.

¹⁰¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd li mâ fî’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, 16/145.

¹⁰² Özel mülkiyet altında olmayan bir arazinin hayvan otlatmak üzere kamu yararına tahsisi ve tahsis edilen arazi anlamında İslâm hukuku terimi. bk. Hacı Mehmet Günay, “Himâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/52-55.

¹⁰³ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, 1/347-348.

¹⁰⁴ Ebû’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Alî el-Kârî, *Mirkâtu’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh*, thk. Cemal Aytânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 7/551.

şeklinde dir.¹⁰⁵ Ebû Avâne, çocukları öldürmekten nehyeden haberin müteahhir olduğunu söyleyerek burada nesh olduğunu kabul eder.

İmâm Şâfiî, rivayetlerin tarihine dair tartışmalara değinir. Ancak kesin tarih bilinmediği için iki ihtimalden bahseder: “Sa’b b. Cessâme hadisi Resûlullah’ın umresinde varid olmuştur. Ama hangi umre olduğunu bilmiyoruz. Eğer bu ilk umre ise o zaman İbn Ebi’l-Hukayk’la¹⁰⁶ ilgili verilen talimat ondan önce veya aynı sene olmuştur, denilebilir. Eğer son umresinde varid olmuşsa o zaman da İbn Ebi’l-Hukayk olayından sonra söylenmiştir. Doğrusunu Allah bilir.”¹⁰⁷

Konuyla ilgili tartışmalara baktığımızda müşrik çocukları için öldürülme izni verildiği ve öldürülen çocukların babaları ile bir kabul edildiğine dair rivayetler tenkide maruz kalmıştır. Metnin muhtevasına yönelik bu tenkitleri çözüm adına rivayetler arası nesh olduğuna hükmedilmiştir. Ancak nesh ilişkisi için tarih bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Halbuki rivayetler hakkında kesin bir tarih bilgisi bulunmamaktadır. Rivayetlerin tarihinin bilinmesi durumunda dahi, masum olan çocukların önce öldürülme izni verilmesi, hatta bir rivayette öldürülmesinin emredilmesi, konunun kelimâ âlimleri arasında tartışılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁸ Rivayetler arasında nesh ilişkisine dair açık bir bilgi bulunmaması, rivayetlerin tarihine dair bilgilerin kesin olmaması, bazı âlimlerin verdiği nesh hükmünün metin eksenli bir hadis tenkidi olduğunu göstermektedir.

Sonuç

İhtilâfu’l-hadîs ilminde yer alan tercih, nesh, cem ve te’vil yöntemleri hadis metinlerini anlamaya yönelik bir çaba olup günümüz metin tenkidi ameliyesine de kısmen tevafuk etmektedir. Modern metin tenkidi uygulamaları hadisin senedinden öte hadis metinlerine yönelik olumsuz tenkit ihtiva etmektedir. İhtilâfu’l-hadîs ilminde yer alan nesh ve diğer yöntemler ise hadis metnine yönelik red içermeyen olumlu tenkidi ihtiva etmektedir. Bu yöntemlerden en çok kullanılanı nesh olup, metninde problem görülen, Kur’ân’a, mamûlün bih olan sünnete, dinin genel ilkelerine, kıyasa ve icmâa aykırı görülen rivayetler bu çerçevede mensûh kabul edilerek tenkit edilmişlerdir. Bu şekilde kullanılan nesh yöntemi,

¹⁰⁵ Yakûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müsnedu Ebû Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1998), 5/4/222.

¹⁰⁶ Hayber’de ikamet eden Yahudi şair. Müslümanlar aleyhine faaliyetleri nedeniyle öldürüldü. Detaylı anlatım için bk. Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdulhafız Şelebî (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî’l-Halebî, 1375), 2/274.

¹⁰⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 299.

¹⁰⁸ Arif Aytekin, “İslam’da Müşrik Çocukları Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 120-138; Hafzullah Genç - Osman Aydın, “Hadis ve Kelam İlimleri Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları I ‘Cennetlik Oldukları Görüşleri Üzerinde”, *İslâmî Araştırmalar* 32/3 (2021), 642-663.

genellikle hakkında kesin nesh bilgisi bulunmayan ancak bir ihtimal olarak ele alınan örneklerde sıkça görülmektedir. Metnin muhtevasına yönelik yapılan bu tenkit sonucunda nesh yöntemine başvurularak rivayet işlevsiz hale getirilmiştir. Bu durum özellikle sened kritiği açısından sahih ve hasen rivayetler özelinde ağırlık kazanmıştır. Ancak bu yöntemi çok sık kullananlardan Tahâvî, bazen zayıf senedli rivayetleri de nesh yöntemiyle tenkit etmiştir.

Nesh yöntemini bu şekilde kullananların başında Tahâvî'nin gelmesi, Hanefilerin neshe en çok başvuran kesim olduğu genel kabulünü oluşturmuştur. Genel kabul gören Hanefilerin neshi öncelediği önermesinin fazla iddialı olduğunu söyleyebiliriz. Zira bazen Şâfiîler, bazen Mâlikîler, bazen İbn Hazm gibi Zâhirîler metin tenkidine tabi tuttıkları rivayetleri nesh yöntemi kullanarak tenkit etmişlerdir. Hacamat örneğinde İmâm Şâfiî neshe başvururken, Hanefilerin buna itirazı ve nesh yerine cem ve te'lif yöntemini uyguladıkları görülmektedir.

Nesh yönteminin bu şekilde kullanılması beraberinde bazı itirazları da getirmiştir. Buna göre nesh yöntemi, hadisleri tenkit etmek isteyenler için hadis inkârına yol açmaktadır. Böylece hadisleri tenkit etmek isteyenler, istedikleri her rivayeti nesh yöntemiyle tenkit edebilirler. Bu konudaki en sert itiraz İbn Kayyım el-Cevziyye'den gelir. İbn Kayyım'a göre, nesh iddialarının amacı Resûlullah'ın sabit olan sünnetlerini yok etmektir. Buna göre, Resûlullah'ın sünnetlerini yok etmeye çalışanlar, nesh ve icmâ iddialarıyla birçok sünneti yok etmeye çalışmaktadırlar. Ona göre, nesh olgusunu açıkça ifade eden sahih, sarîh ve muahhar bir rivayet olmadığı sürece neshin var olduğu kabul edilemez.

Hadis metnine yönelik yapılan tenkitlerde neshin bir yöntem olarak kullanılması, bu konuda usûl kitaplarında yer alan neshi tespit yollarına riayet edilmemesi beraberinde yorumsuzluğu getirmektedir. Bu yöntemin elde hiçbir veri olmadan ihtimaller üzerinden yapılması, ictihâdî olması, aynı rivayet hakkında hem nâsih hem mensûh hükmü verilmesine yol açmaktadır. Bu durum hakkında kesin bilgi bulunmayan nesh hükümlerinin subjektif karakterini göstermektedir.

Günümüzde metin tenkidi konusunda aceleci bir tavırla yapılan tenkit örneklerinde olduğu gibi klasik çalışmalarda da metni tenkit etmek adına nesh konusunda aceleci bir tavır sergilenmektedir. Hakkında nesh hükmü verilen bazı rivayetlerin aslında cem ve te'vil yöntemiyle çözüme kavuşacak konular içerdiği görülmektedir. Nesh hükmünü vermek süratli ve kolay bir yöntem olduğu için ona başvurulmuştur. Bununla birlikte bu şekilde nesh yöntemi kullanan bazı âlimler neshin ihtimal dahilinde olduğunu özellikle ifade etmişlerdir.

İhtimalli rivayetlere nesh hükmü vermekten kaçınan ve bu konuda temkinli olan âlimler de olmuştur. Hakkında nesh hükmü verilen bu rivayetlerin her biri hakkında daha detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Özellikle tarih tespiti konusunda hadis kaynakları dışında siyer, tarih ve coğrafya eserleri de kullanılarak çalışmalar yapılmalıdır. Tarih bilgisi olmadan hakkında nesh hükmü verilen rivayetlerde, bilgilerin kesin olmaması sebebiyle itirazlar oluşmuştur.

Nesh hükmü verilen rivayetlerden birkaçının örneklem olarak seçildiği bu çalışmada bazı âlimlerin neshi bir metin tenkit yöntemi olarak kullandığı, metne dair eleştirileri neshle gidermeye çalıştıkları görülmektedir. Klasik ihtilâfu'l-hadîs paradigmasının kavram olarak “metin tenkidi” tabirini kullanmasa da nesh yöntemini metin eksenli bir tenkit yöntemi olarak kullandığı tespit edilmektedir.

Kaynakça/ Reference

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Fethu bâbi'l-inâye*. thk. Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. thk. Cemal Aytânî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Alpkıray, Abdulcelil. *İhtilâfu'l-Hadîs Bağlamında Metin Eksenli Hadis Tenkit Yöntemi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Apaydın, Mehmet. "Erike Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/1 (31 Mayıs 2020), 87-174.
- Asar, Muhammet Ali. "Sünnetin Kur'an'ı Neshi Meselesine Hadisçilerin Yaklaşımı: Örnekler Çerçevesinde Bir İnceleme". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/2 (2020), 48-78.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Mevlevî Muhammed Ömer. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1420/2000.
- Aytekin, Arif. "İslam'da Müşrik Çocukları Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 120-138.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûl-i ilmi'r-rivâye*. Haydarâbâd: Dâiretu'l-Maarif el-Osmaniyye, 1357.
- Bakkal, Ali. "İmam Şâfiî'de Nesh Anlayışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 109-132.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid. 5 Cilt. Beyrut: er-Risâletu'l-Alemiyye, 2011.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifu'l-hadîs ilmi)*. İstanbul: MÜİFAV, 2. Basım, ts.
- Çetin, Mehmet. *Metin Eksenli Hadis Tenkidinde Öznellik ve Yorumsuzluk (Teori ve Uygulama)*. Ankara: Gece Akademi, 2019.

- Ebû Avâne, Yakûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedu Ebû Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Ebû Ya' lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedu Ebû Ya' lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 14 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1990.
- Erdoğan, Suat. "Zekâtın Devlet Tarafından Toplanması Fıkhîliği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 417-434.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Naim el-Arksusi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4 Cilt. Medine: Şirketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-tibaa, 1413.
- Genç, Hafzullah - Aydın, Osman. "Hadis ve Kelam İlimleri Açısından Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları I 'Cennetlik Oldukları Görüşleri Özelinde". *İslâmi Araştırmalar* 32/3 (2021), 642-663.
- Günay, Hacı Mehmet. "Himâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/52-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Halef, Necm Abdurrahman. *Nakdu'l-metn beyne sinaâti'l-muhaddisîn ve metâini'l-müşteşrikîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Hasan, Hüseyin el-Hâc. *Nakdu'l-hadîs fî ilmi'r-rivâye ve ilmi'd-dirâye*. Beyrut: Câmîatu'l-Kıddis Yûsuf, Doktora Tezi, 1975.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Meâlimü's-sünen*. thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. 4 Cilt. Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî. *el-İ'tibâr fî'n-nâsîh ve'l-mensûh mine'l-âsâr*. Haydarâbâd: Dâiretu'l-Maarif el-Osmaniyye, 1359.
- Heyet. *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstizkâr*. thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî. 30 Cilt. Beyrut-Dımaşk: Dâru Kuteybe-Dâru'l-Va'yi, 1993.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber b. Asım en-Nemerî el-Kurtubî. *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Rabat: Vizâretü Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.

- İbn Dakîkul'îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî. *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî - Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1953.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kible ve Dâru Kurtuba, 2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz, M.Fuad Abdulkaki, Muhibbuddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2008.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin Itr. Dımaşk: Matbaatu Sabah, 3. Basım, 2000.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendarî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsi el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1926.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahihu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdulhafîz Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbü'rî. *Sahihu İbni Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafâ el-Azamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *es-Salâtu ve hükmü târikuha*. thk. Abdullah el-Minşâvî. Mansura: Mektebetu'l-İmân, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetu'l-Maarif, 1418.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Âişe Abdurrahman bintu's-Şâti. Kahire: Daru'l-Meârif, 1411.

- İbnu'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1963.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmâîl. 9 Cilt. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Kaya, Remzi. "Nesh Terimi ve Muhtevası". *İslâmî Araştırmalar* 1/5 (1987), 93-99.
- Kesgin, Salih. "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur' Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (30 Aralık 2015), 83-120.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadiste Nâsîh-Mensûh Meselesi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1985.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Usulü Yazıları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Mâlik, Mâlik b. Enes. *Muvatta*. thk. Beşşar Avvad Maruf. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî. *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Muhammed Şâzelî en-Neyfer. 3 Cilt. Tunus: Müessesetu Vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirâsât Beyti'l-Hikme, 1991.
- Melchert, Christopher. "IX. [III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafii, Ebu Ubeyd, Muhasibi ve İbn Kuteybe". çev. Nail Okuyucu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi]* 1/40 (2011), 201-222.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Dâru Taybe, 2006.
- Naif, Yaşar. "Taberî'nin Fıkha ve Neshe Yaklaşımı". *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 40 (2015), 321-335.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 2. Basım, 1417.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. El-Haccâc*. 18 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1929.
- Pakistanî, Zekeriya b. Gulâm Kâdir. *Min usûli'l-fıkh alâ menheci ehli'l-hadis*. Dâru'l-Harrâz, 2002.
- Polat, Selahattin. "Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri". *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi* 3. ed. Bedreddin Çetiner. 299-375. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Savut, Harun. "Abdullah İbn Abbâs'a İsnad Edilen ve Tartışma Konusu Olan Rivayetler". *Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu*. ed. Hasan Keskin - Abdullah Demir. 253-275. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016.

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şâfiû, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1940.
- Şâfiû, Muhammed b. İdris. *ihtilâfu'l-hadîs*. thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib. Mansura: Dâru'l-Vefa, 2001.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvafakât*. thk. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selman. 7 Cilt. Huber: Dâru İbn Affan, 1997.
- Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Carud el-Basrî. *Müsned*. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Mektebetu Hicr, 1999.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Refik el-Acem başkanlığında heyet. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu's-sahîh*. Riyâd: Mektebetü'l-Maarif, 1417.
- Ünal, Yavuz. "Hadis Verilerine Göre Mut'a Nikahı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993), 155-179.
- Yenmiş, Melodi. *İki Agamid Kertenkelesinin Karşılaştırmalı Ekomorfolojik Analizi*. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidî*. İstanbul: Rağbet, 2009.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. "Namaz Kılanın Önünden Çeşitli Varlıkların Geçmesine Dair Rivâyetlerin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi". *Şarkiyat* 10/4 (2018), 1416-1454.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğâ*. thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. 6 Cilt. Bulak: el-Mabaatu'l-Kubrâ'l-Emîrîyye, 1314.